

KE VZTAHU POLITIKY A VÝCHOVY

JAROSLAV KOJZAR

Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV,
Praha

Profesor Váňa ukázal ve svém referátu, že pedagogická teorie je velmi nestejněměrně propracována, že v mnohých směrech se dosud spokojujeme s obecnými poučkami, objevenými už klasiky marxismu-leninismu, a že základní pedagogické pojmy nejsou dosud propracovány, a proto i v různých souvislostech jsou různě vykládány a používány. To se týká především i samého pojmu výchovy, její podstaty, společenského charakteru a společenské funkce aj., tedy základních a teorií velmi zanedbávaných otázek. Mluvíme např. o společenských požadavcích, které jsou určující pro cíl a obsah výchovy, aniž jsme se pokusili hlouběji analyzovat, co tato obecná teze konkrétně znamená. Podobně, jen velmi obecně mluvíme o tom, že výchova souvisí se stavem společnosti, s jednotlivými společenskými jevy, s formami společenského vědomí, že se ve výchově kromě vlastních zákonitostí uplatňují obecné zákonitosti společenské atd., aniž jsme kdy podrobili všechny tyto souvislosti konkrétnímu rozboru. Je to jen svědectvím, jak v nedávné minulosti byl nebezpečně podceňován a zanedbáván teoretický výzkum základní problematiky výchovy a jak jednostranně byl položen důraz na empirický výzkum dílčích konkrétních otázek. Referát prof. Váni je třeba velmi přivítat také proto, že přesvědčivě ukazuje, jak pokrok v pedagogických vědách je neoddělitelně spjat s řešením základních otázek teoretických a metodologických.

Zkoumat výchovu jako společenský jev znamená zkoumat jednak její sou-

vislost se stavem společnosti, se společností jako celkem, jednak její souvislost s jednotlivými společenskými jevy, ale i odlišnost od těchto jevů, a tím odhalit její specifickou. Na první pohled je patrné a v referátu se o tom mluví, že výchova má ve společnosti životně důležitou funkci, že bez výchovy by se nemohla rozvíjet ani výrobní ani poznávací činnost, jejíž důležitým momentem je předávání poznatků, prostředkované právě výchovou, že plní důležitou funkci při reprodukci pracovní síly anebo, jak ukazují klasikové, že výchovy je třeba, aby se lidská podstata proměnila v pracovní sílu. Protože se společnost jako celek projevuje především v politice, má vztah politiky a výchovy základní význam, který je třeba podrobit zevrubné analýze. Jednak proto, aby se ujasnila vedoucí úloha politiky na straně jedné a relativní samostatnost výchovy na straně druhé, jednak proto, aby se jedno nezaměňovalo a neshlovalo s druhým, k čemuž v minulosti nepochybně docházelo a projevovalo se to do jisté míry i v oblasti teorie; nejde však jen o vztah výchovy k politice, ale např. o její spojení s výrobou, zpravidla zprostředkované, ale i přímé, o vztah výchovy a jednotlivých forem společenského vědomí, které namnoze teprve ve spojení s výchovou mají vlastní společenský smysl. Propracovat a analyzovat vztahy mezi

*) Referát prof. Jos. Váni, který byl uveřejněn ve 3. čísle časopisu, splní svou úlohu, jestliže podnítl k odvážnějšímu myšlení a hledání nových cest v řešení pedagogické problematiky, k široké diskusi o nadhozených otázkách a k výměně názorů. Redakce uveřejňuje některé diskusní příspěvky, které byly k referátu předneseny, a očekává, že referát nalezne ohlas i v řadách čtenářů, jímž poskytne ráda místo na stránkách časopisu.

jednotlivými společenskými jevy, jejich přímou a nepřímou souvislost, přímé a nepřímé vzájemné působení netýká se jen výchovy a pedagogů, ale i ostatních společenských jevů a pracovníků v příslušných vědách. V poslední době se v SSSR na četných konferencích o otázkách komunistické výchovy, komunistické morálky aj. silně ozvaly hlasy požadující konkrétní rozbor vztahů mezi politikou, morálkou, právem, výchovou, u vědomí, že se nelze nadále spokojit s obecným zjištěním těsné souvislosti všech těchto společenských jevů. A jen okolnost, že taková analýza dosud provedena nebyla, anebo že se některé pokusy v tom směru konaly z hlediska jednoho vědního oboru bez náležité spolupráce a kooperace, vysvětluje jednostrannost a nesprávnost, k nimž tyto oprávněné snahy zatím vedly, (na některé upozornil profesor Váňa v referátě a stalo se tak i jinde)¹⁾ a které se týkají tak závažných otázek, jako je pojetí předmětu pedagogiky i jiných společenských věd aj.

Z významu politiky plyne, že vztah politiky a výchovy je jedním ze základních vztahů, který je třeba podrobit konkrétnímu rozboru. Už V. I. Lenin se zabýval nebezpečím, které znamenalo pro dělnické hnutí podvržení pedagogiky za politiku. Ve svém známém článku o směřování politiky a pedagogiky kritizoval Lenin pokusy omezovat politiku na pedagogickou činnost a stavět proti sobě politiku a pedagogiku u vědomí, že politika obsahuje vždy prvky pedagogiky, má však své cíle, které nesmí ztratit ze zřetele, nechce-li se stát demagogií, a naopak že ani politika není možná bez každodenní výchovy mas. Úkolem článku nebylo zkoumat složité vztahy politiky a pedagogiky; článek mířil na ty tendence v sociálně demokratickém hnutí, které je zavedly do vod oportunistu: Ze zřetele se ztratily revoluční cíle, »hnutí se stalo vším«, metafyzicky se kladla vedle sebe pře-

měna podmínek a přeměna člověka a řešilo se dilemma, s čím začít dřív, aj.

Klasikové marxismu-leninismu ukazovali při různých příležitostech na vztah školy a politiky, na třídní charakter výchovy a vzdělání aj. a odhalovali snahu buržoazie maskovat tento třídní charakter školy různými všelidskými hesly. Také v současné pedagogické literatuře i v stranických dokumentech se často objevuje základní zjištění, že se výchova řídí politikou naší strany, jejíž vedoucí úloha se uplatňuje i v oblasti teorie. A je jen ke škodě věci, že toto zjištění zůstalo jen v obecné podobě.

Sovětský pedagog N. K. Gončarov se ve svých Základech pedagogiky sice obšírně zabývá vztahem pedagogiky a politiky, ale řeší jej převážně jen historicky a dokládá poučkami z klasiků, jež ilustruje doklady z historie. Logická analýza tohoto vztahu až na některé náznaky chybí. Jeho práce, která ve své době měla jistě nemalý význam už dnes proto nevystačí. V nedávné době se na toto téma objevila v Pedagogice²⁾ stať A. Vališe, která se omezuje na pedagogiku vysokoškolskou či na pedagogickou činnost na vysokých školách ve vztahu k politické činnosti strany. Ukazuje správně, ale jen obecně, že pedagogickou činnost nelze ztotožňovat s činností politickou, avšak ani přeceňovat její specifickou. Složitý vztah politiky a výchovy autor zřejmě zjednodušuje, když píše, že politika určuje přímo cíle a pojetí výchovy, její obsah, popř. metody, a nepřímo proniká do otázek didaktických a metodických. Jednak nelze striktně oddělovat přímé a zprostředkované působení politiky, ale vycházet z jeho jednoty a mít na zřeteli, že jedna a táž otázka či stránka výchovy může s politikou souviset současně přímo i zprostředkovaně. Jednak je třeba vidět, že

¹⁾ Viz např. Pedagogika 6/1961, str. 759 a 760.

²⁾ Pedagogika, č. 1/1960.

vztah politiky a výchovy je mnohostranný, že různé stránky a otázky výchovy budou v různé míře spjaty s politikou a že budou i takové, které jsou na politice relativně nezávislé. Svě zvláštnosti bude mít vztah politiky a jednotlivých forem výchovy, jako je výchova školní, mimoškolní, rodinná, podniková apod., a to znamená i vztah politiky a výchovných institucí aj.

Význam politiky se ovšem vyvíjí v závislosti na historických podmínkách, a proto má i vztah politiky a výchovy v různých historických obdobích své zvláštnosti. V socialismu, jehož ekonomika je řízena plánovitě, roste význam politiky a podstatně se rozšiřuje její sféra.³⁾ Politikou se stává tak či onak každá veřejná otázka, v politice se společnost projevuje jako celek, politika spojuje přímo nebo nepřímou všechny oblasti života, zajišťuje jednotu společnosti dané objektivně její ekonomikou, jejímž je podle Lenina koncentrovaným výrazem a vůči níž má přednostní postavení. Politika zprostředkuje vzájemné působení základny a nadstavby, souvislost ekonomiky a ideologie, prolíná více či méně všechny formy nadstavby, usměrňuje vývoj všech forem ideologie aj. Politika se stává v socialistické společnosti mohutnou přetvářecí silou, je praktickou činností zaměřenou na přeměnu skutečnosti v souladu s objektivními tendencemi vývoje. Tyto objektivní tendence je však třeba poznat a na základě toho stanovit blízké i perspektivní cíle rozvoje, jeho reálné možnosti, které se ovšem uskutečňují záměrně řízenou činností lidí. V tom tkví poznávací a řídicí úloha politiky komunistické strany. Vždyť strana je subjektem poznání, který v daných podmínkách nejplněji a nejvšestranněji obráží objektivní zákonitosti společenského pohybu. A protože politika obzírá a usměrňuje pohyb společnosti v celku i v jednotlivých oblastech a protože uskutečňování reálných možností vždy předpokládá i určitý stupeň

uvědomění lidí, pracovních dovedností a zručnosti aj., je zřejmé, že politika zahrnuje nutně i základní požadavky kladené na subjektivního činitele, na člověka jako nejvýznamnější součást výrobních sil. Výchova se nutně podřizuje politice, jejímž prostřednictvím se vyjadřují požadavky na ni kladené, ba v jistém smyslu je možno výchovu považovat za prodloužení či pokračování politiky. Proto se ani výchova neobejde bez politiky. Ztratila by tak to hlavní, co ji charakterizuje, svou zaměřenost k určitému cíli a tím i vlastní svůj smysl. Jen v sepětí s politikou je možno výchovu považovat za stránku vývoje celé společnosti. Nikterak se tím ovšem neruší její specifická a relativní samostatnost. Tím se mimo jiné vysvětluje, že se výchova může po jistou dobu více či méně opožďovat za požadavky vývoje. Jestliže se podřizuje politice, neznámá to, že jediné jejím prostřednictvím souvisí s jednotlivými oblastmi života společnosti. Výchova souvisí s těmito oblastmi i přímo, např. s výrobou, a zásada spojením výchovy s produktivní prací má nepochybně posílit toto přímé, nezprostředkované spojení výchovy a výroby.

Bylo řečeno, že se různé stránky a otázky výchovy budou vyznačovat různou měrou spojením s politikou. Hlavní, co charakterizuje výchovu v naší společnosti, je její zaměření k určitému objektivně vytčenému cíli. Dosud nebylo dosaženo jednoty v tom, kdo určuje cíl výchovy, a vyskytují se proto různé názory: jednou je to politika, jednou sama pedagogika, ba jsou to i morální principy, které vytyčují výchově cíl a dávají jí vlastní smysl (J. Engst). Podle našeho názoru je třeba v otázce cíle uzнат bezprostřední souvislost výchovy a politiky. Cíl neznámá jen předjatý výsledek, ale

3) Viz o tom: *Velká sovětská encyklopedie*, Filozofický slovník aj. marxistická literatura.

nutně i souvztažnost k podmínkám a prostředkům, které společnost vytváří a které jsou nutné k jeho uskutečnění. Cíl výchovy nemůže být vyvozen ani z teorie, ani z momentálních potřeb společnosti, ale z dlouhodobých objektivních tendencí jejího pohybu, na jejíchž poznání vytyčuje politika blízké a vzdálené cíle společenského rozvoje. Ne tedy sama pedagogika, etika, filosofie aj. stanoví cíl výchovy, ale strana, která nejvšestranněji odráží zákonitosti společenského pohybu, ovšem s využitím výsledků vědeckého poznání ve společenských a jiných vědách. Plyne to z funkce politiky i z úlohy výchovy jako stránky rozvoje společnosti. Politika je stránkou vzájemného působení objektu a subjektu, praktickou činností zaměřenou na přeměnu objektu,⁴⁾ přičemž subjekt činnosti je současně objektem výchovy (ovšem i jejím subjektem). Zaměření výchovy, její cíl je otázkou vysoce politickou, ba cíl výchovy je nutnou součástí cílů politických. Plyne to dále i z toho, že politika se týká veškerých společenských vztahů (i výchova je jistý společenský vztah), prolíná více či méně výchovu a dává jí vlastní zaměření. A toto zaměření jí dává tím, že určuje její cíl.

Ta okolnost ovšem nikterak neznamená, že se pedagogická teorie nemusí cílem výchovy zabývat. Už Makarenko upozornil, že je to jedna z nejvíce zanedbávaných otázek pedagogiky. Obecný cíl výchovy má sice podobu cíle konečného, ale je zřejmé, že se ho dosahuje jednak etapovitě, vytyčováním a dosahováním cílů dílčích a jednak že jeho dosažení není nikdy absolutní. Vytčením obecného cíle, jímž je např. všestranný rozvoj osobnosti, není dán hotový cíl pro všechny konkrétní výchovné procesy. Všestranný rozvoj probíhá různě v různých podmínkách, má různé formy a etapy, jímž přísluší konkrétní obsah. Obecný cíl výchovy vyžaduje proto pedagogickou charakteristiku a kon-

kretizaci. Jde především o jeho obsah, jeho základy a jednotlivé etapy, jeho náplň na jednotlivých stupních a v jednotlivých složkách výchovy, o celý systém dílčích a postupných cílů vzhledem k cíli obecnému aj. Určuje-li politika cíl výchovy, neznamená to tedy, že jej odevzdává pedagogice hotový a že ji zbavuje povinnosti se jím zabývat. Naopak, cíl výchovy představuje složitou teoretickou i praktickou problematiku, kterou je třeba na půdě pedagogiky rozpracovat vědeckými metodami. V otázce cíle výchovy souvisí proto bezprostředně s politikou i pedagogická teorie, jejímž teoretickým východiskem a metodologickým základem je marxistická filosofie jako světový názor dělnické třídy či jeho jádro. Politika souvisí s pedagogickou teorií ovšem i prostřednictvím filosofie.

Přímá souvislost cíle výchovy a politiky nemusí být vždy na první pohled zřejmá. To proto, že politika sice určuje cíl výchovy, ale nevyjadřuje jej vždy přímo. Politika dělnických a komunistických stran nemá co zastírat. Na základě poznání objektivních tendencí vývoje určuje otevřeně a přímo i cíl výchovy. Může jej určovat také proto, že je nejen objektivní nutností, ale i reálnou možností, že se v něm obrátí i dialektika cíle a prostředků. Jinak je tomu v třídní společnosti. Vládnoucí třída nemůže otevřeně formulovat své nejvlastnější zájmy v oblasti výchovy. Prohlašuje proto výchovu za oblast, která stojí mimo politiku a nad třídním bojem. Odsunuje proto cíl výchovy zdánlivě do oblasti teorie, jako by byl jen záležitostí teorie, a daleko více pozornosti věnuje organizaci a řízení výchovně vzdělávacího systému. Buržoazní pedagogika, vyjadřující třídní zájmy buržoazie, formuluje cíl výchovy zdánlivě nezávisle na politice

4) Viz VI. Ruml, sborník *Materiálistická dialektika a dnešní problémy naší socialistické výstavby*, SNPL 1958, str. 135.

a zahrnuje je všelidskými ideály. Opírá se přitom o filosofii a společenské teorie, dovolává se etiky, psychologie, biologie apod. S pojetím cíle výchovy těsně souvisí pojetí samé výchovy. Výchova je chápána jako spontánní vývoj, jako přízpůsobení dítěte neměnnému prostředí, jako rozvíjení toho, co je dítěti vrozeno, výchova je ztotožňována s životem, vývojem, ba je docela popírána atd. Tím ovšem buržoazní pedagogika maskuje skutečnou povahu výchovy, její těsné spojení s politikou a její skutečný cíl: vychovávat oddaného a poslušného občana buržoazního státu.

S cílem výchovy těsně souvisí její obsah, ba možno říci, že v nejobecnějším smyslu spadají cíl a obsah výchovy v jedno. Všestranný rozvoj je cílem komunistické výchovy, ale zároveň i jejím nejobecnějším obsahem, podobně jako v buržoazní pedagogice např. spontánní vývoj. Plyne to z toho, že cíl a obsah výchovy si musí odpovídat. Cíl nachází svou konkretizaci v obsahu, obsah je nositelem cíle. Problém cíle je proto i problémem obsahu a spory o cíl výchovy byly vždy současně a hlavně spory o její obsah. V tom smyslu bychom tedy mohli říci, že politika, vytyčující cíl výchovy, určuje nutně i její obsah. Ale vzhledem k mnohotvárnosti obsahu výchovy je to určení jen obecné, rámcové, které odpovídá obecné povaze cíle. Vztah politiky a obsahu výchovy se tím proto zdaleka nevyčerpává, ale uskutečňuje se pomocí zákonů, směrnic, opatření uskutečňovaných z podnětu strany aj. (Obsah výchovy se stává důležitou státní normou.) Politika ovlivňuje obsah výchovy i tím, že vyzdvihuje v různých etapách vývoje hlavní a naléhavé úkoly výchovy, svůj vliv uplatňuje prostřednictvím filosofie a světového názoru, který se stává prvkem i jednotícím momentem obsahu výchovy, stejně jako sama politika, prostřednictvím pedagogické teorie jako určité formy ideologie aj.

Přímé i nepřímé spojení politiky a obsahu výchovy znamená, že jednotlivé prvky obsahu nebudou s politikou spjaty stejnou měrou. Je známo, že ta část světového názoru, která je výrazem vztahu třídy ke společnosti, je těsněji spjata s politikou než část vyjadřující vztahy třídy k přírodě. Výsledky přírodních věd slouží celé společnosti, kdežto výsledky společenských věd jsou podmíněny třídně co do funkce i obsahu. Proto např. vezmeme-li obsah učiva, budou historické poznatky mnohem těsněji spjaty s politikou než např. poznatky přírodovědecké. To je ostatně v soulase se skutečností, že různé prvky obsahu výchovy jsou více či méně podstatné pro charakter cíle, anebo jinak řečeno, že různé prvky obsahu jsou více či méně určeny cílem. Např. některé návyky, dovednosti i vědomosti jsou vzhledem k cíli více či méně »indiferentní« a mohou »sloužit« různým cílům, aniž ovlivňují jeho charakter. Jejich souvislost s politikou i světovým názorem je jen vzdálená a více méně jen funkční jako součást celého obsahu.

Ze všeho plyne, že prozkoumat vztah politiky a obsahu výchovy znamená vzít tento obsah konkrétně. Do jisté míry se to týká i cíle výchovy. Jestliže cíl výchovy může být formulován obecně, protože znamená směr a předjímá relativně konečnou změnu ve výchovném objektu, platí to s jistým omezením. To proto, že jednotný cíl výchovy, platný pro všechny výchovné procesy a instituce, je možný a nutný jen ve společnosti bez antagonistických tříd. V třídní společnosti nemůže být pro všechny třídy a vrstvy cíl výchovy jednotný. Nic na tom nemění skutečnost, že buržoazní pedagogika vypracovává cíl výchovy jakoby z hlediska celé společnosti a vyjadřuje jej všelidskými hesly. Je známo, že buržoazie maskuje své třídní zájmy tím, že je předkládá jako zájmy obecné. V praxi dochází pak k rozporu mezi cílem výchovy,

formulovaným jakoby z hlediska celé společnosti, a jejím obsahem, diferencovaným přísně třídně. Je to současně rozpor mezi obecným či teoretickým nebo ideálním cílem výchovy a cíli praktickými, jimž přísluší určitý konkrétní třídní obsah. Tyto konkrétní praktické cíle souvisejí s politikou mnohem bezprostředněji než obecný cíl výchovy. Buržoazní stát a jeho orgány vytyčují a schvalují cíle a úkoly výchovných institucí. Tyto cíle a úkoly ovlivňuje politika ovšem i nepřímo prostřednictvím pedagogické teorie, která je součástí buržoazní ideologie, a která vytváří dojem, jako by cíle a úkoly výchovných institucí vznikaly nezávisle na politice.

Zkoumat vztah obsahu výchovy a politiky konkrétně znamená vlastně zkoumat vztah politiky a výchovy rodinné, školní, mimoškolní a jím odpovídajících institucí. Na první pohled je zjevné, že se vztah výchovy rodinné, školní a mimoškolní bude lišit různým stupněm přímého nebo nepřímého spojení s politikou. Tak např. výchova rodinná není společenskou výchovou ve vlastním slova smyslu, nicméně rodina zůstává a zůstane důležitou institucí výchovnou. V socialismu je výchovná úloha rodiny jednou z jejích hlavních úloh, neboť ostatní úlohy rodiny přecházejí postupně na společnost. Důležitost rodinné výchovy nijak neoslabuje skutečnost, že i její výchovná úloha bude postupně s rozvojem společnosti a vzhledem k zvyšujícím se nárokům na výchovu přecházet na společnost. Avšak výchovná úloha rodiny pravděpodobně nikdy nezanikne a zejména v útlém a mladším věku se ani v budoucnosti nedá plně přenést na společnost. Spíš půjde o vhodnou kombinaci rodinné a společenské výchovy, která je, jak se dnes ukazuje, pro vývoj dítěte nejvhodnější.

Obsah rodinné výchovy je velmi široký a zahrnuje všechny složky výchovy včetně veškeré péče o děti. Pokud

jde o výuku, omezuje se jen na pomoc dětem v přípravě na vyučování. Tento obsah se utváří více méně živelně vzhledem k cíli, který v socialistické společnosti spadá v jedno s celospolečenským cílem výchovy. Péče o všestranný rozvoj dětí v rodině je proto v socialistické společnosti jedním z důležitých politických úkolů rodičů. Realizace cíle, to znamená i více nebo méně promyšlený obsah rodinné výchovy, záleží na mnoha činitelích objektivního a subjektivního rázu, především na kulturní a ideologické úrovni rodičů a jejich přirozeném pedagogickém taktu. Z toho hlediska má velký význam osvobození ženy, její začleňování do výrobní a společenské činnosti, rozšiřování účasti pracujících na řízení a správě, spolupráce rodiny a školy, pedagogická propaganda, slovem veškerá ideologická práce strany a společenských organizací. Společnost může jen nepřímo ideologickým působením na rodiče ovlivňovat kvalitu a obsah rodinné výchovy a zjednat její soulad s výchovou společenskou. Materiálním základem tohoto ovlivňování jsou nové společenské vztahy a nový způsob práce, které se projevují i ve způsobu rodinného života, a v důsledku toho i hmotné zajištění rodiny, pomoc rodinám s větším počtem dětí, stoupající životní a kulturní úroveň rodinného života aj. Politika socialistického státu vytváří pro rodinnou výchovu podmínky mnohem příznivější než za kapitalismu, kdy cíl i obsah rodinné výchovy byly určeny konec konců třídní příslušností rodičů a stupněm jejich třídního uvědomění a osvojení ideologie třídy. Rodinná výchova byla proto ve větším nebo menším souladu s oficiální výchovou, ale i v přímém jejím protikladu, především v rodinách proletářů. Jednou z jejích hlavních úkolů bylo v tomto případě paralyzovat vliv buržoazní ideologie, již byly děti vystaveny ve škole. Rodinná výchova je v třídní společnosti stejně jako výchova spo-

lečenská součástí i předmětem třídního boje.

Nároky na výchovu v socialistické společnosti stoupají. Na druhé straně jsou možnosti rodinné výchovy ohraničeny činiteli subjektivního i objektivního charakteru. Je proto v souladu se zájmy společnosti, jestliže se sféra společenské výchovy rozšiřuje a jestliže se vhodně kombinuje s výchovou rodinnou už v útlém věku. Ale to je i v zájmu samých dětí, neboť v rodinném »soukromí« se často i ve výchově houževnatě udržují nejrůznější předsudky (nehledě na jiné přednosti společenské výchovy), jejichž vymýcení může společnost ovlivňovat jen nepřímou ideologickým působením. Tam, kde jí dává zákon právo zasáhnout přímo, jde už zjevně o hrubé poruchy.

Také cíl mimoškolní výchovy je v socialistické společnosti v souladu s celospolečenským cílem výchovy. Mimoškolní výchova doplňuje výchovu školní a rodinnou a svým způsobem přispívá k všestrannému rozvoji. Bylo řečeno, že cíl výchovy není dán jako hotový pro všechny konkrétní výchovné procesy. Je obecným cílem, jehož realizace a konkretizace má v různých podmínkách a na různých stupních své zvláštnosti. Mají proto své zvláštnosti i obsah a metody mimoškolní výchovy, jimiž se liší od jiných forem výchovy. Mimoškolní výchova je především více méně dobrovolná a uplatňuje se v ní silněji zřetel k subjektu, tj. jednak jeho zájmová sféra a jednak i individuální přístup, snaha rozvíjet osobité zájmy a sklony, využívat maximálně zkušeností, iniciativy každého žáka. Ale i obsah mimoškolní výchovy má proti výchově školní své zvláštnosti. Zatímco jádrem výchovy ve škole je poznávání přírodních a společenských jevů, osvojování základů věd a na tom základě rozvíjení všech tělesných i duševních sil žáka, jsou hlavním obsahem mimoškolní výchovy různé činnosti zájmo-

vé, společenské, pracovní aj., řízené se zřetelem k všestrannému rozvoji. Tyto činnosti mají mimo jiné namnoze blíže k veřejnému společenskému životu, a tedy i k politice, než ty, jimiž se uskutečňuje výchova ve škole. Přitom nelze souhlasit s předsudkem, který se dosud traduje, že při vyučování žák především svět poznává, zatímco ve výchově, či jak se uvádívá, ve výchově v užším smyslu, se utvářejí jeho vztahy k tomuto světu, jeho názory, postoje, přesvědčení aj. O tyto vztahy, postoje, přesvědčení aj. musí jít i ve vyučování a naopak ve výchově v užším smyslu se obohacuje žákovo poznání. Výchovu školní a mimoškolní nelze proto od sebe odtrhovat, ale ani ztotožňovat. Mají své zvláštnosti co do obsahu, metod, forem aj. i co do vztahu k politice. Mimoškolní výchova je některými svými prvky spjata s politikou těsněji než výchova ve škole a i v tom je třeba spatřovat její specifickou. Plyne to ostatně ze skutečnosti, že hlavními činiteli v mimoškolní výchově jsou pionýrské a svazácké organizace, které ne náhodou byly postaveny pod přímé vedení stranických organizací. Práce těchto organizací má výrazné společenskopolitické zaměření, je rozvíjena tak, aby byla spojena s životem společnosti a aby získávala děti a mládež k přiměřené účasti na výstavbě socialismu a komunismu. Politickovýchovná činnost je také hlavní složkou široké výchovné práce těchto organizací. Mimoškolní výchova je v tomto smyslu stránkou politickovýchovné činnosti strany. Tím není řečeno, že by politika určovala beze zbytku široký obsah mimoškolní činnosti. Určuje však její zaměření i hlavní náplň tím, že stanoví cíl výchovy a úkoly společenských organizací při uskutečňování tohoto cíle. Mimoškolní výchova vychází ovšem z potřeb školy a žáků, z jejich tělesného i duševního rozvoje, zahrnuje i rekreaci, hry sport atd., takže jednotlivé prvky obsahu jsou v těsnějším nebo

volnějším vztahu k politice, nebo jsou na ní relativně nezávislé. Vcelku je však možno říci, že přímé a nepřímé spojení mimoškolní výchovy s politikou je v některých směrech výraznější než výchovy školní. Projevuje se to i v metodách práce, které musí respektovat dobrovolný charakter mimoškolní výchovy a které se často blíží metodám obvyklým v práci politické.

Těsná souvislost mimoškolní výchovy co do cíle a úkolů s politikou je patrná i v třídní společnosti. Jestliže škola byla stavěna nad politiku, byly v mimoškolní výchově více méně otevřeně uplatňovány politické cíle, jak ukazuje např. skautské hnutí. Také mimoškolní výchova prováděná různými dělnickými organizacemi se těsně přimykala co do cíle a obsahu k politice dělnických stran, ba byla politikou těchto stran více méně přímo určována, aby uspokojovala potřeby revolučního hnutí a paralyzovala vliv oficiální výchovy ve škole.

Bylo řečeno, že zkoumat konkrétně obsah výchovy znamená zkoumat odpovídající instituce, v nichž se výchova uskutečňuje. Instituce vytvářejí lidé za určitým účelem a ty pak umožňují plné uplatnění idejí v jejich zpětném vlivu na základnu. Jestliže je to politika, která vcelku podmiňuje zpětný vliv forem nadstavby na základnu, je zřejmé, že instituce budou mít bezprostřední vztah k politice a že nejvýznačnějšími institucemi budou instituce politické, které řídí i usměrňují činnost institucí ostatních. To se týká i školy jako nejvýznačnější instituce výchovné.

Zkoumat instituci a její vývoj znamená zkoumat její formu, strukturu, organizaci v jednotě s třídní podstatou. Škola v obecném smyslu je formou společenské výchovy dětí a jejich přípravy pro výrobní a společenskou činnost. Forma je ovšem neoddělitelná od obsahu, a proto škola jako konkrétní výchovná instituce je společenskou výchovou určitého obsahu, v němž je

konkretizován úkol, který na ni klade v rámci výchovně vzdělávacího systému společnost nebo třída, která má politickou moc. Proto je třeba zkoumat i celý systém a místo každého článku v tomto systému. Obsah je rozhodující pro charakter školy. V něm je její třídní podstata, která se ovšem projevuje i v organizaci. Z jisté relativní samostatnosti formy plyne tendence k přežívání staré formy nad novým obsahem. Reforma školy může být ovšem vždy jen reformou obsahu, jemuž pak odpovídá i nová forma a organizace. Přitom mohou některé prvky staré formy sloužit i novému obsahu. Ke změnám obsahu dochází podle nových potřeb společnosti, především ekonomického vývoje, a to většinou nikoliv přímo, ale zprostředkováně, prostřednictvím politiky.

Politika jako výraz ekonomických zájmů a potřeb určuje přímo nebo nepřímo úkoly a obsah školy, organizaci, strukturu, funkci aj. školského systému. Čili společenské poslání školy je otázkou politické moci. Škola plní úkoly, které jí dává společnost, to znamená třída vládnoucí v ekonomice. Z toho pak plyne, že může sloužit celé společnosti jen tehdy, má-li moc v rukou třída, jejíž zájem se kryje se zájmy celé společnosti.

Stát je forma politické moci. Výrazem politické moci je na úseku výchovy a vzdělání škola. Není politickou institucí, ale politika určuje její úkoly a obsah, její společenskou funkci, prolíná její práci. Také pedagogické ideje jako názorový základ školy vyjadřují zájem třídy (společnosti) a přímo i nepřímo souvisí s politikou. Škola jako »politicum« je spjata se státem a státními orgány, a to nikoli jen po stránce administrativně správní, ale i po stránce mocenské. V třídní společnosti mají různé školy různé poslání, protože neexistuje jednotný celospolečenský cíl výchovy. Nemůže proto existovat ani jednotný školský systém. Správa školská je někdy zdánlivě ne-

závislá na státní správě. (Např. v buržoazní ČSR existovaly např. v okresech okresní školní výbory, kde byli i zástupci občanstva a učitelstva. Rozhodující pravomoc měl však představitel státní politické správy — okresní hejtmán.) Tím se má vytvořit dojem, že škola jako záležitost odborná stojí mimo politiku a je řízena odborníky. Ve skutečnosti je i pro školskou správu příznačný byrokratický centralismus, jenž omezuje demokraticismus na nejnižší míru a vylučuje iniciativu lidu. Snaha některých školských pracovníků oddělit školskou správu od správy státní, byla proto v podmínkách třídní společnosti relativně pokroková, avšak stala se nevyhnutelně reakční, jakmile u nás po roce 1945 přešla moc do rukou dělnické třídy. Někde je správa škol ponechána místním orgánům, někdy i soukromé iniciativě. Soukromé školy v některých státech jsou projevem soukromého podnikání na úseku výchovy a vzdělání. Vládnoucí třída namnoze podporuje »soukromou iniciativu«; soukromé podnikání v oblasti výchovy a vzdělání nemůže být nijak v rozporu s jejími zájmy.

Docela jinak je tomu ve společnosti bez antagonistických tříd. Škola jako výchovná instituce plní úkoly se zřetelem k jednotnému cíli výchovy. Je instituce státní a nezakrytá politická. Výchova nového člověka je politický úkol mimořádné důležitosti. Školu řídí a spravují proto orgány státní moci a správy na základě principu demokratického centralismu. Tím jsou otevřeny dveře široké iniciativě pracujících. Strana jako vedoucí síla ve společnosti vydává zásadní směrnice pro činnost školy, na základě poznání společenských potřeb určuje rámcově její úkoly a obsah, stanoví zásady pro strukturu a činnost celého výchovně vzdělávacího systému, úkoly jeho jednotlivých článků aj. Nová škola, která odpovídá změněným ekonomickým, politickým i kulturním poměrům, je nová kvalitativně: svými úkoly, obsahem, společ-

enským posláním. Rozhodující je obsah, který je nový především svými ideologickými a politickými základy (základem je marxismus-leninismus, navazuje na život a práci lidu), funkčně (slouží budování socialismu, všestrannému rozvoji, objektivním potřebám společnosti aj.), strukturou (např. důraz na přírodní vědy a matematiku, poměr všeobecného a polytechnického a odborného vzdělání aj.), některými novými prvky, plynoucími z rozvoje vědy, techniky, kultury. Nová škola není prostou, ale dialektickou negací školy staré, to znamená, že podržuje ve svém obsahu (i ve své formě a organizaci) všechny její pozitivní prvky. To odpovídá ostatně zjištění, že určité prvky obsahu výchovy jsou na politice více či méně nezávislé. Novým společenským vztahům odpovídá postavení školy ve společnosti. Místo dřívější výlučnosti, izolovanosti nastupuje spolupráce školy s veřejností a společenskými organizacemi za ideového vedení školy.

Bylo by konečně třeba analyzovat i vztah politiky k metodám výchovy. Nepochybně by se ukázalo, že metody a formy práce, jsouce vázány na obsah, jsou na politice závislé více či méně jen nepřímo, popř. jsou docela nezávislé (např. metoda sčítání přes desítku aj.). Vztah metod a politiky neplyne jen ze vztahu politiky, obsahu a metod výchovy. Metoda znamená jen vhodnou cestu k cíli, ale musí odrážet skutečný pohyb věcí, což ovšem souvisí se světovým názorem. Metoda souvisí proto s politikou i přes světový názor. Proto se např. i metoda vyučování počátečnímu čtení může stát předmětem politického boje. Politika ovlivňuje metody výchovy i tím, že stanoví cíl výchovy a jeho hlavní rysy. Tím udává i celkový ráz metod a forem výchovy (např. kolektivní forma práce, aktivní metody aj.). To odpovídá skutečnosti, že nejen obsah, ale i cíl výchovy má vliv na volbu metod.

Bylo už řečeno, že některé metody, např. v mimoškolní výchově jsou blízké metodám užívaným v politické práci. Je to dáno tím, že obsah mimoškolní výchovy je ve svém celku těsněji spjat s politikou než obsah vyučování atd.

Úkolem diskusního příspěvku nebylo vyřešit složité vztahy výchovy a politiky v naší společnosti, ale nadhodit některé otázky a dát podnět k hlubšímu zamyšlení nad nimi. Toto řešení si vyžádá ještě další práci.

K AKTUÁLNÍM PROBLÉMŮM TEORIE UČENÍ

VÁCLAV BRICHÁČEK
Psychologický ústav UK

Při rozboru současného stavu poznatků v oblasti problematiky učení je nápadný rozpor mezi experimentálním výzkumem a školskou praxí. Experimentální psychologie vytvořila řadu podrobně propracovaných teorií učení, které byly vyvozeny na základě rozsáhlého experimentálního materiálu. Většina těchto teorií se však v podstatě opírá o výzkum v jednoduchých experimentálních situacích, jako je klasické podmiňování, instrumentální podmiňování, bludiště, problémová skříňka aj. Současný stav bádání v oblasti teorie učení byl shrnut v řadě monografií, z nichž nejčinnější jsou v podstatě práce Hilgardova (*Theories of Learning*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1956) a Kochova (*Psychology: A Study of a Science*, Vol. 2, New York, Mc Graw Hill, 1959).

Rozsáhlé poznatky nashromáždila též pedagogická psychologie při rozboru školské praxe. Tento materiál je většinou získán jednak zobecňováním bohatých zkušeností nesčetných pedagogů, jednak experimentálním výzkumem v přirozených podmínkách. V této oblasti se můžeme opřít o řadu podnětných výzkumů sovětských autorů.

Mezi oběma oblastmi, tj. mezi de-

talně propracovanými teoriemi učení a mezi poznatky školské praxe však existuje hluboká propast. Teorie učení, vypracované experimentální psychologií, nelze v současné době aplikovat bez úprav na komplexní problematiku školskou, a naopak poznatky pedagogické psychologie nejsou většinou důkladně teoreticky propracovány. K řešení tohoto rozporu může do jisté míry přispět výzkum v oblasti učicích strojů.

Učící stroje jsou zařízení, která se opírají o poznatky teorie učení a umožňují jejich aplikaci na pedagogickou praxi. Zájem o automatizované učební pomůcky se velmi rychle rozrostl v posledních několika letech a byl vyvolán společenskou potřebou. Rozvoj poznatků, které má lidstvo k dispozici, roste stále rychleji; řada poznatků rychle zastarává a je nahrazována novými. Technologické postupy ve výrobě se mění dnes i několikrát během života jedné generace; obdobně i systém vědeckých nálezů podléhá rychlému vývoji. Tím větší požadavky jsou kladeny na člověka, a to jak po stránce získávání vědomostí, tak po stránce osvojování nejrůznějších dovedností. Je proto pochopitelné, že pedagogická praxe musí hledat účinnější a efektivnější metody učení.

V posledních letech byla zkonstruována celá řada učicích strojů, které jsou založeny na nejrůznějších principech. Tyto stroje se v současné době používají v USA a zčásti též v Anglii nejen ve školství, ale i v průmyslu a v neposlední řadě též v armádě. Řadou výzkumů bylo prokázáno, že vyučování pomocí těchto zařízení je rychlejší a ekonomičtější, než vyučování tradičními metodami. Je ovšem třeba mít na zřeteli, že tyto úspěchy mohou být způsobeny tím, že se jedná o nová zařízení, při jejichž použití je žákům věnována mnohem větší péče, než při výuce tradiční. Řada výzkumů, které jsou uváděny jako doklad užitečnosti učicích strojů, je opřena o krátkodobé